

«YUSUP-ZILIYXA» DÁSTANÍ TILINDE TROPLARDÍŇ QOLLANILIWI

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti studenti

Kadirniyazova Biybijamal

Annotaciya: «Yusup-Ziliyxa» dástanı tilinde troplardıń qollanılıw ózgeshelikleri úyrenilgen.

Tayanış sózler: awıspalı mánili, troplar hám stilistikalıq figuralar, teńew, epitet, metafora, metonimiya.

Tildegi kórkemlew qurallarınıń atqaratuǵın xızmetleri ulıwma ortaq bolǵanı menen de, olardıń bir-birinen ajralıp turatuǵın ózine tán ózgeshelikleri, obrazlılıq dóretiwdegi múmkinshilikleri bar. Kórkem shıǵarma tilinde sózler kóbinese awıspalı mánili bolıp keledi. Sózlerdiń obrazlılıǵın kúsheytiwde, olardıń ekspressivlik hám emociionallıq tásirsheńligin arttırıwda troplar hám stilistikalıq figuralardıń xızmeti ayrıqsha. Dástannıń tilinde tómendegi troplar ushırasadı.

Teńew – kútá áyyemgi zamanlardan beri xalıqlardıń awızeki hám jazba ádebiyatında qollanılıp kiyatırǵan súwretlew quralı. Kórkem shıǵarmalarda bir zattı túsinikti, qubılıstı ekinshi bir zat, túsiniq yaki qubılıs penen salıstırıp kórsetiw. Dástanda tómendegi qatarlarda hártúrli formadaǵı teńewlerdiń qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı:

*Bolmaǵıl dúnyada ǵaplet, ózińseń **misli áptap**. (108-bet)*

*Ol **álip qáddińdi nun qilma**, bolıp turman men ǵárip. (109-bet)*

*Alqıssa, Yusiptiń ishqında sargayıp, hesh nárse menen isi bolmay, **Májnúndey** awzına ne kelse sonı aytıp, awzına nár almay eseńkirep jattı.*

Xosh ireñleri qanjarday, qaslari kaman keldi. (115-bet)

*Júziñniñ shuğlası **quyashtay** jaynar. (121-bet)*

Moynı gezdey, qıpsha bel, qáwmeti boyshañ keler. (123-bet)

Men dep kúyer bawırı,

*Qáwmeti **múgedek** [1] boldı. (102-bet)*

Epitet – grekshe epitophios–anıqlıq, anıqlaw mánisinde. «Anıqlawshı sóz anıqlanatuğın sóz benen birigip, óziniñ belgi-qásiyetlerin oğan kóshirgen halda súwretlew obyektiniñ anaw yamasa mınaw táreplerin sıpatlaydı. Epitet shıǵarma mazmunına obrazlılıq hám tásirsheñlik baǵıshlaytuğın poetikalıq anıqlawshı bolıp tabıladı»[2]. Zat hám qubılıslardıñ sapasın, sıpatın ayqınlastırıw ushın qollanıladı. Ol arqalı jazıwshı – shayırlar qaharmannıñ yamasa súwretlenip atırǵan zattıñ, qubılıstıñ birden kózge túserlik ayqın belgisin obrazlı etip kórsetedi. Folklorlıq shıǵarmalarda bolsa obrazlılıqtı kúsheytip, dástannıñ kórkemligi artadı[3].

Dástannıñ tilinde tómendegi epitetler ushırasadı:

*Qayǵı menen **qızıl júzim** solar ma. (96-bet)*

*Sabır áylegil, **qası káman** Ziliyxa. (119-bet)*

***Sheker** sózleriñdi mazalı kórdim. (131-bet)*

Metafora. «Yusup-Ziliyxa» dástanında metaforalar predmetlerdi, qubılıslardı bir-birine uqsatıw arqalı awıspalı súwretlewdiñ túri bolıp, teñewdey etip salıstırmaydı, al al uqsatadı, megzetedi. **Metafora** – grekshe **metaphora** – awstırıw, ózgertiw sózinen **metha** –qaytadan, **phora** – kóshiremen. Zattıñ burınǵı, házirgi jaǵdayların obrazlı salıstırıw. Bunda úlken kishireytiw, kishiden úlkeytiw elementleri bar. Kóbirek adam

ármanların sıpatlawğa baǵdarlanadı. “edi”, “edim” sıyaqlı kómekshi sózler arqalı jasaladı[4].

Eki predmet yaki qubılıstıń qanday da bir uqsaslıq táreplerine tiykarlanıp, onıń birewine tiyisli belgini awıspalı mánide ekinshi predmet penen baylanıstırıp aytıwǵa metafora dep ataladı.

Metaforalar kúndelikli xalıq sóylew tilinde de, jazba tilde de, ilimde de, kórkem ádebiyatta da jiyi ushırasadı. “Yusup-Ziliyxa” dástanında da metaforalıq usıl menen awısqan mánili sózler kóplep ushırasadı. Mısalı:

Kózimniń ráwshanı tánde quwatım. (90-bet)

– *Kózim nuri úlken aǵam,*

Bularǵa múptala qılma. (98-bet)

Gúl júzimdi sarǵaytpańlar budaǵa. (100-bet)

Tınbay aǵar jaslı kózim sháshmesi. (107-bet)

Metonimiya – súwretlew qurallarınıń biri. Sózlerdiń awıspalı mánisine tiykarlangan súwretlew. Metonimiyalarda súwretlenip atırǵan zat yamasa waqıya basqa at penen súwretlenedi. Bunda zat yáki qubılıs arasındǵı baylanıs tiykarında ekinshi bir zat qayta ataladı. Metonimiya arqalı payda bolǵan sóz óziniń aldınǵı mánisinen pútkilley ózgerip ketedi [5].

Eki zat yaki qubılıstıń óz ara baylanısına qaray awıspalı mánide ataw arqalı sózdiń dáslepki mánisinen ózgeshe bolǵan jańa mánini payda etiw usılı. Dástannıń tilinde metonimiyalar tómendegi mısallarda berildi:

Qol uzatıp ahiw-qızıl almayman. (155-bet)

Ǵapıl bolıp kárwanımdı kóshirdim,

Qolımdaǵı suńqarımdı ushırdım. (96-bet)

*Bağlarına sol **búlbúlim** kelmedi. (103-bet)*

*Dástan et Yaqıppqa, ketken **qozıńdın** xabar bar,*

*Men xabar etmisham **kórer kózińnen** xabar bar,*

*Bántdur, kórdim esikte **ay júzińnen** xabar bar,*

*Qolı bağlı júregi dağlı **qozıńnan** xabar bar,*

Way meniń dártimde jańğan janajan atam meniń. (120-bet)

*Sabır áyleń, jaqın **zawqı-sapamız**. (132-bet)*

***Jaqtılıqqa** eki kózim zar boldı. (101-bet)*

Metonimiyalar kórkem oy-pikirdi ıqshamlap beriw ushın, al geyde súwretlenip atırğan zattı, adamdı, waqıyanı yaki hádiyseni poetikalıq boyawlar menen beriw ushın qollanıladı.

PAYDALANĖAN ÁDEBIYATLAR

1. “Qazaq tiliniń túsindirme sózligi” nde (Almatı, 2008. -B.604) “kemtar, yarımjan, on eki múshesiniń birewi kem” mánisinde berilgen.
2. Dosımbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. -Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 2017.
3. Bekbergenov A.Qaraqalpaq tilinin’ stilistikasi’.-N.:1990.
4. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. –Н.: Билим. 1995.
5. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. –Н.: Билим. 1994.